

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
„OKTATÁS ÉS TÁRSADALOM” NEVELÉSTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Zsohárné Stummer Krisztina

**A HAZAI NŐI FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLÁK
TÁRSADALMI MEGÍTÉLÉSE A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN,
SAJTÓTERMÉKEK TÜKRÉBEN**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető:

Ambrusné Prof. Dr. Kéri Katalin

Pécs, 2024

A téma bemutatása

A 18. és 19. században Európa-szerte és hazánkban egyaránt számtalan változás indult el. A kibontakozó és felgyorsuló technikai, társadalmi, gazdasági és oktatáspolitikai változások révén nemzeti szinten és a társadalom egyre szélesebb rétegeiben mind inkább felértékelődött a művelődés és az oktatás szerepe. Ennek hatására megkezdődött a nők számára is látogatható oktatási intézmények palettájának gyarapodása: számukban és a megszerezhető végzettség terén is minőségi fejlődés mutatkozott.

Az oktatás számos tényezőnek köszönhetően került az érdeklődés homlokterébe. A felvilágosodás eszméinek központi gondolata volt az ész és értelem kibontakoztatása, „*az ember kilábalása a maga okozta kiskorúságból*” (KANT, 1980). A felvilágosodás folyamányaként Európa egyes területein és hazánkban is megkezdődött az intézményes keretek között zajló elemi szintű oktatás rendszerének a kiépítése. Nagy szerepet játszott ebben Mária Terézia 1777-ben kiadott rendelete, az I. Ratio Educationis, majd az I. Ferenc által továbbfejlesztett II. Ratio Educationis, amely már a lányok oktatásáról is gondoskodott. A 19. században tovább folytatódott az iskolaügy fejlesztése: 1845-ben megjelent a „*Magyarország elemi tanodáinak szabályai*”, amelynek célja az alapfokú oktatás megreformálása volt.

Az 1868. évi, Eötvös József nevével fémjelzett 38. törvénycikk nevelés- és oktatástörténeti szempontból is megkérdőjelezhetetlenül hazánk egyik legjelentősebb törvénye. Hatására mindennemű megkülönböztetés¹ nélkül vehettek és kellett részt venniük a lányoknak és fiúknak az intézményesült oktatásban. Míg az I. Ratio Educationis csak ajánlást tett, addig az Eötvös-féle népoktatási törvény kimondta a tankötelezettséget. A tanulói létszám évről-évre emelkedett, az analfabetizmus csökkent. Ez a progresszió a következő évtizedekben és a 20. század első felében tovább folytatódott. A népoktatás és az általános művelődés mellett a szakképzési rendszer kialakítása és fejlesztése iránti igények is megfogalmazódtak. Ezen a területen azonban egy ideig nem volt tapasztalható hasonlóan dinamikus előrelépés.

A szakoktatás hosszú évszázadokon keresztül céhes keretek között zajlott, az intézményi szintű kezdeményezések a céhrendszer megszűnését követően szaporodtak meg, a modern szakképzési rendszer kialakulása pedig a dualizmus időszakára datálható.

A doktori értekezés a szakképzés kereskedelmi ágára, azon belül is a nők kereskedelmi szakoktatására helyezi a hangsúlyt. A téma szerteágazó kutatási lehetőségeit figyelembe véve jelen disszertáció a hazai női felső kereskedelmi iskolákra fókuszál, a 20. század első felében.

¹ A fogyatékossgal élők más elbírálás szerint tanulhattak.

Célunk, hogy képet kapjunk a női iskolatípus társadalmi megítéléséről, hogy feltérképezzük, milyen fogadtatása volt az intézménynek és milyen helyet foglalt el az intézményi hierarchiában. Először történetileg áttekintjük a korszak eszme- és társadalomtörténeti hátterét, majd, hogy miként alakultak a nők oktatási és művelődési lehetőségei. Ezt követően a hazai szakképzés intézményes rendszerének kialakulását vizsgáljuk meg, különös tekintettel a felső kereskedelmi iskolákra. Ezt követően sajtótermékekben megjelent írásokon keresztül keressük arra a választ, hogy a női felső kereskedelmi iskolákat érintő írásokban milyen képet közvetítenek a szerzők az oktatási intézményről. Célunk, hogy lehetőség szerint a nyomtatott sajtóból a társadalom különböző csoportjainak szemüvegén keresztül újabb korabeli nézőpontokat és véleményeket ismerhessünk meg. További célkitűzésünk, hogy a sajtóorgánumban megfogalmazott véleményeket beleillesszük a 20. század első felének nőképebe. Ez az összevetés árnyalni kívánja a társadalmi folyamatok változását, a nőekkel szemben támasztott elvárások és szerepek átalakulását a vizsgált korszakban. Végül egy konkrét, pécsi példán keresztül betekintést nyújtunk az iskolatípus működésébe és tanulóinak rekrutációs bázisába.

A téma relevanciája

A nőtörténettel és női művelődéssel kapcsolatos kutatások száma a 20. század elejétől indult fejlődésnek. Az elmúlt években, évtizedekben növekvő számban találkozhatunk magyar és nemzetközi viszonylatban is olyan kutatókkal, akik nőtörténeti kutatásokat végeznek, az inter- és multidiszciplináris megközelítés térnyerésének köszönhetően pedig a vizsgált témák rendkívül széles palettán mozognak (munka, jogok, női szerepek, művelődés, test, divat, prostitúció stb.).

A neveléstörténeti kutatások részeként a szakképzés különböző ágainak (ipar, mezőgazdaság, kereskedelem) vizsgálatára meglehetősen kevés figyelem irányult. A felső kereskedelmi iskolák kialakulásának és fejlődéstörténetének feltárása részben megtörtént, de a női intézményekre mindeztáig kevés figyelem fordult, ezek társadalmi megítélésének vizsgálatát pedig a kutatások mellőzték.

Mindezek alapján a kutatás hiánypótló módon vizsgálja a női felső kereskedelmi iskolák társadalmi megítélését sajtótermékek tükrében, így hozzájárul a nőnevelés és szakképzés történetének mélyebb megértéséhez. E kutatás révén a neveléstörténeti és női történeti kutatások közötti hiányzó láncszemeket kívánja feltárni, különös figyelmet fordítva a női

intézmények társadalmi visszhangjára és az iskolák társadalmi szerepére a korszak nőképeivel összefüggésben. Az eddig elhanyagolt terület feldolgozása új perspektívákat nyithat a női szakképzés történetének és társadalmi hatásainak megértésében.

A kutatási probléma

A kutatási probléma abból fakad, hogy a női kereskedelmi szakképzés kialakulásának, fejlődésének, társadalmi és kulturális összefüggéseinek vizsgálatára mindeddig kevés figyelem irányult, miközben ez az oktatási forma jelentős szerepet játszott a női szakmai érvényesülés előmozdításában. További problémát jelent, hogy a női felső kereskedelmi iskolák társadalmi megítélése, mint az iskolatípussal kapcsolatos kutatások eddig érintetlen területe, szintén részletes vizsgálatot igényel. A téma komplexitása szükségessé tette több diszciplína – például a nőnevelés-történet, társadalomtörténet, szakképzés-történet és iskolatörténet – integrációját. Egy konkrét iskola példáján keresztül a kutatás a női kereskedelmi szakképzés helyi sajátosságainak és általános tendenciáinak megértésére, valamint a tanulói bázis összetételének és annak társadalmi meghatározottságának feltárására törekedett. A kutatás ezzel hozzájárulhat a női oktatás történeti kutatásainak bővítéséhez és a téma társadalmi beágyazottságának mélyebb megértéséhez.

Kutatói kérdések

Kutatásunk a sajtóban megjelenő ábrázolások elemzésére irányult, hogy ezek alapján megérthessük, milyen kép rajzolódott ki az iskolatípusról. Vizsgálatainkat több kérdés köré csoportosítottuk.

Az első kérdés arra irányult, hogyan vélekedett a 20. század első felének magyar társadalma a nők művelődéséről, társadalmi szerepéről és helyzetéről. Ezzel a nőkép történeti alakulását kívántuk feltárni, különös tekintettel arra, hogyan befolyásolták azt a korabeli társadalmi és gazdasági változások, valamint a női emancipációs mozgalmak. Arra kerestük a választ, hogy a társadalom miként ítélte meg a nők oktatási lehetőségeit, és milyen szerepeket szánt nekik.

A második kérdés arra vonatkozott, hogy a női felső kereskedelmi iskolák mennyire feleltek meg a korabeli társadalom elvárásainak. A 20. század első felében az iskolák tantervét a nemi, lelki és fizikai sajátosságok figyelembevételével kellett összeállítani, a társadalom által

megfogalmazott igényekhez igazítva. Vizsgálatunk azt célozta, hogy ezek az elvek érvényesültek-e a női felső kereskedelmi iskolákban, különösen a „női tantárgyak” jelenlétének és formájának tekintetében.

Egy másik fontos kutatási kérdésünk arra kereste a választ, hogy a korabeli sajtó foglalkozott-e egyáltalán a női felső kereskedelmi iskolák témájával. Amennyiben igen, elemeztük, hogy milyen képet közvetítettek az iskolatípusról, milyen érvekkel támogatták vagy kritizálták annak létjogosultságát és működését. Különösen érdekelt bennünket, hogy a támogató és bíráló nézőpontok milyen alapokon nyugodtak.

A sajtóelemzés során az is vizsgálat tárgyát képezte, hogy a cikkek szerzői névvel vállalták-e véleményüket, illetve milyen kapcsolatban álltak a leányneveléssel és a felső kereskedelmi iskolákkal. Fontos szempontként merült fel, hogy az ismert szerzők közvetlen tapasztalattal rendelkeztek-e az intézményről, vagy külső szemlélőként fogalmazták meg nézeteiket.

Végül a szerzők nemi megoszlását is elemeztük, hiszen egy női iskola kapcsán kiemelt jelentőséggel bír, hogy a férfiak mellett nők is kifejtették-e véleményüket a sajtóban. Kíváncsiak voltunk arra, hogy a női szerzők jelen voltak-e akár oktatóként, akár diákként vagy a képzés egyéb érintettjeként, és hogyan járultak hozzá az iskolatípus társadalmi megítélésének formálásához.

A kutatás módszertani alapjai

A kutatásunkban a neveléstudomány és történettudomány hagyományos módszereit alkalmaztuk, különös figyelmet fordítva a diakrón és szinkrón megközelítés ötvözésére.

A társadalomtörténet, nőnevelés-történet és (kereskedelmi) szakoktatás-történet kronologikus áttekintését végeztük, leíró jelleggel, elsődleges és másodlagos források segítségével. Emellett a kutatás szinkrón aspektusait is figyelembe vettük, különös hangsúlyt fektetve a pécsi női felső kereskedelmi iskola esettanulmányi bemutatására és a korszakban uralkodó nőkép feltárására. Az első lépés a releváns társadalomtörténeti és nőnevelés-történeti irodalom áttekintése volt, amelyet az elsődleges források elemzése követett.

A források feldolgozása során elsődlegesen kvalitatív módszertani apparátust használtunk, ugyanakkor kvantitatív elemzést is alkalmaztunk kiegészítő jelleggel. A dokumentumelemzés különösen fontos szerepet kapott a női felső kereskedelmi iskolákkal kapcsolatos írások értékelésében. A kutatás során kizárólag azokat az írásokat tartottuk

relevánsnak, amelyek véleményt formáltak az iskolatípusról, míg azokat az írásokat, amelyek csak információkat tartalmaztak az iskolák hirdeteiről vagy statisztikai adataikról, nem vizsgáltuk. Az elemzés következő lépésében az írásokat három fő kategóriába soroltuk: „támogató”, „bíráló” és „nem foglal állást”. Ezen kategóriákon belül további alkategóriákba rendeztük azokat, akik a kritikájukat alátámasztották, vagy érveket hoztak fel az iskolák működésével kapcsolatban.

A kutatás során leíró és összehasonlító stratégiát egyaránt alkalmaztunk. A leányok oktatási és művelődési lehetőségeit, valamint a szakképzés fejlődését leíró jelleggel mutattuk be, míg a pécsi iskola történetének és a nőképnek, valamint a sajtótermékek elemzésének vizsgálatában az összehasonlító módszert használtuk.

Források

A női felső kereskedelmi képzés és annak megítélése átfogó kutatást igényelt, mely során széleskörű forrásanyagot vontunk be. A téma térbeli dimenziójából adódóan a felhasznált források túlnyomó része magyar nyelvű, de a nemzetközi beágyazáshoz idegen nyelvű irodalmak is szerepelnek az elemzésben.

A disszertációban elsődleges és másodlagos forrásokat egyaránt felhasználunk, és az irodalmi áttekintés során több csomópontot határoztunk meg, amelyek esetenként átfedéseket mutattak.

A társadalomtörténeti háttér megértéséhez alapvető Gyáni Gábor és Kövér György (2006) művei, valamint Katus László (2012) összegzése, amelyek részletesen bemutatják a társadalom berendezkedését, gazdaságát és kultúráját a reformkortól a második világháborúig. A pécsi iskola bemutatásához elengedhetetlen volt a helyi viszonyok ismerete, amelyhez Agócs Angéla és Fehér Zsófia (2007) munkája, valamint Kaposi Zoltán (2006, 2007, 2013) gazdasági elemzései szolgáltak alapul.

A nőtörténeti és nőnevelés-történeti kutatások során Kéri Katalin (2008, 2013, 2018, 2019) és Pukánszky Béla (2006, 2013) művei jelentős segítséget nyújtottak a korszak nőképének, az emancipációs törekvéseknek és a női oktatás lehetőségeinek feltérképezéséhez.

A szakoktatás-történeti áttekintéshez alapvető Sanda István Dániel (2016) és Orosz Lajos (2003) művei, valamint Nagy Adrienn (2014) doktori disszertációja, amely a hazai felső kereskedelmi iskolák történetének részletes bemutatását adja. A pécsi iskola vonatkozásában elsődleges forrásként a helyi iskolai értesítők és jubileumi évkönyvek szolgáltak.

A kutatásban kiemelt szerepe volt a sajtótermékeknek mint kordokumentumoknak, amelyek segítségével feltérképeztük az intézmény társadalmi megítélését. Az érintett sajtótermékek között szerepelnek a Kereskedelmi Szakoktatás (1892-1938), Az Ujság (1903-1938), a Magyar Iparoktatás (1909-1919), a Magyar Pedagógia (1909-1938), a Nemzeti Nőnevelés (1909-1919) és a Pécsi Napló (1909-1938). A kutatás során figyelmet kellett fordítani a sajtótermékek szubjektív jellegére és a szerzők kilétére is.

A kutatás során a források több csoportba sorolhatók: papíralapú nyomtatott és online elérhető források. Az interneten elérhető digitalizált sajtótermékek és az Arcanum Digitális Tudománytár segítik a kutatókat a célzott keresésben. A kutatás személyes jelenlétet igénylő része Budapestre és Pécsre terjed ki, ahol több könyvtárban és levéltárban (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Országos Széchényi Könyvtár, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya) végeztünk kutatásokat.

A kutatás eredményei

A sajtótermékek vizsgálatáról

A kutatás a női felső kereskedelmi iskolákról alkotott korabeli véleményeket és az intézmények működéséhez kapcsolódó diskurzusokat vizsgálta a sajtóban megjelent írások elemzésén keresztül. Az elemzés alapját a sajtóorgánumok eltérő orientációja és fókusza képezte, így a vélemények árnyalt bemutatása érdekében a vizsgált lapok jellemzőit és a szerzők háttérét is feltérképeztük.

Az időbeli keretek 1909 és 1938 közötti időszakot ölelik fel, a sajtóorgánumokat pedig elérhetőségük alapján két csoportra osztottuk: papíralapú és digitálisan hozzáférhető lapokra. A papíralapú források vizsgálata manuális válogatás alapján történt, míg a digitális tartalmak esetében kulcsszavas keresést alkalmaztunk. A „felső kereskedelmi” és „felsőkereskedelmi” kifejezéseket keresőszóként egyaránt használtuk, hogy a korabeli változó írásmódot figyelembe véve minél több releváns találatot gyűjthessünk.

A kutatás fókusza nemcsak a tartalmi elemzésre terjedt ki, hanem az írások szerzőinek háttértényezőire is, például a nőneveléshez és a szakképzéshez való viszonyukra, amely hozzájárult a vélemények kontextusának pontosabb értelmezéséhez. Külön figyelmet fordítottunk a releváns kulcsszavak és az intézménytípus különböző megnevezéseinek (*női*

felső kereskedelmi iskola, leánykereskedelmi iskola, stb.) következetes kezelésére, amely fontos szerepet játszott a pontos adatgyűjtésben és a tartalmi határok kijelölésében.

A kutatás a női felső kereskedelmi iskolák korabeli sajtóban megjelenő véleményeit három kategóriába sorolta: támogató, bíráló, illetve semleges álláspontok. A sajtóorgánumok áttekintése során a korabeli társadalmi és gazdasági viszonyok tükrében értelmeztük a képzési forma értékelését.

A Kereskedelmi Szakoktatás

A sajtótermékben megjelent támogató vélemények kiemelték az iskolatípus pozitívumait, például a fiúkéval megegyező tanterv és a magas szintű szaktudás előnyeit. Vargha Lajos 1895-ös írása a női szakképzés fejlesztését szorgalmazta, míg a pozsonyi iskola megnyitására szóló beszámoló a női szakképzés társadalmi szükségességét hangsúlyozta.

A bíráló vélemények a két nem azonos tantervének elutasítására épültek, a nők „természetes hivatására” hivatkozva. Szuppán Vilmos és Szirmai Gina kritikái a hagyományos női szerepek fontosságát hangsúlyozták, és elutasították a szakképzés modernizáló törekvéseit.

A semleges álláspontok a képzés előnyeit és hiányosságait egyaránt bemutatták. Például egy 1897-es cikk reális lehetőségként tekintett a női iskolák jövőbeni megvalósítására, míg Sebők Jenő 1931-es írása a gyakorlati hasznosíthatóságot méltatta, de hiányosságokat állapított meg az általános műveltség és a lelki nevelés terén.

Az írások megoszlást tekintve a sajtóban megjelent vélemények aránya kiegyensúlyozott: 2 támogató, 2 bíráló és 2 semleges írás került azonosításra. Ez a megoszlás jól tükrözi az iskolatípus körüli diskurzusok sokszínűségét.

Az Ujság

Az 1908 és 1932 közötti időszak számos támogató véleményt hozott a női felső kereskedelmi iskolák létjogosultságáról és jelentőségéről. Az 1909-es marosvásárhelyi kezdeményezés például kiemelte a lányok tanulmányi eredményeit, amelyek igazolták a szakképzés életképességét és szükségességét. A pozitív vélemények közös alap gondolata, hogy a kereskedelmi iskolák lehetőséget biztosítottak a lányok számára a gyakorlati tudás megszerzésére és a társadalmi mobilitásra. Simon Blanka és Rónay Viktorné állítása szerint a kereskedelmi iskolák széleskörű elhelyezkedési lehetőséget biztosítottak, miközben

költséghatékonyabb alternatívát kínáltak az egyetemi képzéssel szemben. Az Ujság szerzői különösen hangsúlyozták a gyakorlati képzés előnyeit és a munkaerőpiacon betöltött szerepét.

A bíráló vélemények közül a legnagyobb vitát kiváltó, 1932-es kritikai kommentár az -s-s monogramú tanártól származik, aki szerint a kereskedelmi iskolák tanterve nem igazodik a női lélek sajátosságaihoz. Emellett kifogásolta a képzés költségeit, valamint azt, hogy az általános gimnáziumi képzés elegendő lenne a lányok gyakorlati tudásának fejlesztéséhez. Az ellenzők fő érvei között szerepelt emellett a hagyományos női szerepek és tantárgyak hiánya, valamint a tanfolyamokkal vagy gimnáziumi érettségivel is elérhető hasonló eredmények.

Az összesített adatok alapján Az Ujság 1908 és 1932 között összesen 30 írást közölt a női felső kereskedelmi iskolák témájában. Ezek közül 29 támogató, 1 bíráló, és 0 semleges vélemény jelent meg. Az írások időbeli megoszlása azt mutatja, hogy a női kereskedelmi képzés iránti társadalmi érdeklődés folyamatos volt, a legtöbb publikáció 1932-ben született, amikor a téma heves vitákat váltott ki.

A Magyar Iparoktatás

A Magyar Iparoktatásban a vizsgált időszak alatt összesen három cikk jelent meg a női felső kereskedelmi iskolákról. Ebből egy támogató, kettő pedig semleges álláspontot képviselt, hiszen rámutatott az iskolatípus előnyeire és fejlesztési pontjaira egyaránt.

A lap szerzői közül Turczer János pozitívan viszonyult a képzéshez, első írása méltatta a női felső kereskedelmi iskolákat, kiemelve az intézmények korszerűségét és gyakorlati oktatásra helyezett hangsúlyát. Pozitív jelenséggént értékelte, hogy a szülők egyre növekvő számban íratják gyermekeiket ezekbe az iskolákba, ami a közönség bizalmát tükrözte. A lányok számára biztosított nyilvános oktatás áttörést jelentett, amit az iskolák által elért kimagasló eredmények és a társadalom összefogása tett lehetővé. Schack Béla szintén támogatta az iskolák szerepét, hangsúlyozva, hogy ezek az intézmények ötvözték az általános műveltséget és a szakmai tudást, így a tanulók mindkét területen alapos képzést kaptak.

A cikkekben nem jelent meg kifejezetten bíráló vélemény az iskolákkal kapcsolatban, azonban Turczer János kritikát is fogalmazott meg az iskolai értesítők kapcsán, amelyek szerinte nem tükrözték az intézmények kimagasló munkáját. Iskolalátogatásai során szerzett tapasztalatai alapján pedig az oktatás hiányosságaira is rámutatott, például a lányok logikai gondolkodásának és matematikai készségeinek fejlesztésében tapasztalt elmaradásokat. A lapban közölt írások az intézmények működésének objektív bemutatására törekedtek, kiemelve az oktatás gyakorlati és társadalmi jelentőségét, de a hiányosságokat sem hallgatták el.

A Magyar Pedagógia

A Magyar Pedagógiában a női felső kereskedelmi iskolákat támogató írás nem jelent meg. A folyóirat konzervatív értékrendjéből adódóan az ilyen típusú iskolák nem illeszkedtek az általa preferált női szerepekhez és nevelési elvekhez. A folyóiratban közölt összes írás kritikusan viszonyult a női felső kereskedelmi iskolákhoz. Szuppán Vilmos szerint a két nem biológiai, fizikai és lelki különbségeit figyelembe véve eltérő tantervekre lett volna szükség. Véleménye szerint az iskolák nem készítettek fel megfelelően a nőket anyai és háziasszonyi hivatásukra, és túl sok „haszontalan” információval terhelték őket. Hangsúlyozta a tradicionális, női hivatásokhoz kapcsolódó tantárgyak, például háztartástan és gyermeknevelés beemelését a fontosságát az oktatásba.

Loczka Alajos hasonló nézeteket képviselt. Szerinte a női felső kereskedelmi iskolák hibája, hogy a hivatalnoki pályára neveltek, nem pedig a gazdasszonyi és családi életre. Úgy vélte, hogy az anyai és női tulajdonságokra alapozott képzések, például tanítónőképzők vagy gazdasszonyi iskolák, jobban szolgálnák a nők szerepét a társadalomban. Bár később elismerte az önfenntartás szükségességét a lányok számára, továbbra is kritikával illette az oktatás hangsúlyainak eltolódását a férfiakkal való versengés irányába.

A Magyar Pedagógiában 1914 és 1938 között összesen négy kritikai cikk jelent meg a női felső kereskedelmi iskolákról. A cikkek a konzervatív értékrend mentén jellemzően a női hagyományos szerepek megerősítését szorgalmazták, miközben bírálták az oktatás aktuális formáját.

A Nemzeti Nőnevelés

A Nemzeti Nőnevelés című folyóiratban megjelent írások túlnyomórészt támogatták a női felső kereskedelmi iskolák létét és szerepét. Az írások érveiket a nők magasabb szintű ismeretszerzése és munkavállalási lehetőségei köré építették. Dörfler Janka kiemelte, hogy az iskolák a lányokat a modern társadalmi és gazdasági kihívásokra készítik fel, hangsúlyozva az „egyenlő képzés, egyenlő munka és egyenlő fizetés” gondolatának fontosságát. Relkoviç Mita támogatta az új iskolatípus létjogosultságát, hangsúlyozva, hogy a tanfolyamok elavultságuk miatt nem tudnak megfelelni a modern munkaerőpiaci követelményeknek. A pozsonyi iskola megnyitásáról szóló írás hangsúlyozta, hogy az új intézménytípus a kereskedelmi élet, a nők és a munkavállalás szempontjából is kiemelkedő jelentőségű, különös tekintettel a nők nyelvi

készségeire és az öfenntartás szükségességére. Schmidt Mária az iskolák kettős funkciójára hívta fel a figyelmet: egyaránt fontos a szakmai képzettség és az általános műveltség megszerzése, mivel ezek mind a munkaerőpiaci boldogulást, mind a családi életet segítik.

Sebestyénné Stetina Ilona volt az egyedüli, aki kritikát fogalmazott meg, de nem magát az oktatási rendszert, hanem a női tanári munkaerő hiányát bírálta. Kiemelte, hogy az iskolák valóban nőivé válásához elengedhetetlen a női tanári gárda jelenléte. Kritikáját ugyanakkor a korszak kontextusában kell értelmezni, hiszen az első női kereskedelmi iskola 1909-ben nyílt meg, és a női tanári utánpótlás megteremtése még folyamatban volt.

A folyóirat 1909 és 1918 között összesen öt kapcsolódó cikket közölt. Ezek közül négy támogató, míg egy bíráló véleményt tartalmazott. Az írások különösen a nők magasabb szintű oktatásának és munkavállalásának kérdésére fókuszáltak, tükrözve a lap progresszívebb irányultságát más konzervatívabb kiadványokhoz képest.

A Pécsi Napló

A Pécsi Napló következetesen támogatta a női felső kereskedelmi iskola létrehozását és működését, az intézménytípus előnyeit hangsúlyozva. A cikkek az iskola alapításának szükségességét a női szakképzés és leánynevelés hiányosságainak pótlásával indokolták. A szerzők kiemelték, hogy az iskola a fiúk tantervével azonos programot kínál, amely biztosítja a megélhetést nyújtó életpályákat, miközben a lányokat mind munkavállalói, mind családi szerepeikre felkészíti.

Az írások kritizálták a tanfolyamokat, mivel azok nem feleltek meg a modern munkaerőpiac elvárásainak, és csak alacsony színvonalú tudást nyújtottak. Ezzel szemben a felső kereskedelmi iskolát a hosszabb képzési idő, a gyakorlati ismeretek hangsúlya és a nyelvtanulás miatt sokkal alkalmasabbnak ítélték a lányok sikeres elhelyezkedésére. A gyakorlati képzési lehetőségek hiánya a magántanulói státuszban tanuló pécsi lányok helyzetét különösen nehezítette, ezért az új iskola megnyitását nagy előrelépésként üdvözölték.

A beiratkozások magas száma, valamint a szülők anyagi áldozatvállalása is alátámasztotta az iskola társadalmi szükségességét. A szerzők szerint az iskola nemcsak a helyi közösség igényeit szolgálta, hanem mintát jelenthetett más városok számára is. Összességében a női felső kereskedelmi iskolát az élet minden területén való helytállásának kulcsaként mutatták be, amely egyszerre nyújtott lehetőséget a munkavállalásra és a családi szerepek betöltésére.

Az írások csoportosítása

Az 1909 és 1938 közötti időszakban hat sajtóorgánumban – Kereskedelmi Szakoktatás, Nemzeti Nőnevelés, Magyar Pedagógia, Pécsi Napló, Magyar Iparoktatás és Az Ujság – cikkeinek vizsgálata révén kiderült, hogy a női felső kereskedelmi iskolák társadalmi megítélése túlnyomórészt támogató volt. A 56 releváns publikációból 44 támogató, 7 bíráló, és 5 semleges hangvételű cikk született.

A kritikus álláspontok központi érve az volt, hogy a két nem fizikai, biológiai és lelki eltérései miatt eltérő oktatási struktúrára lenne szükség, amit az oktatáspolitikai nem vett figyelembe. Ezen túlmenően hangsúlyozták, hogy az iskola nem készítette fel a lányokat hagyományos szerepeikre, mint az anyaság és háziasszonyi feladatok. Egyedüli, de jelentős kritikaként jelent meg, hogy női iskolák ellenére több helyen csak férfiak tanítottak.

A támogató vélemények számos érvet hoztak fel az intézmény mellett. Az iskola lehetőséget teremtett a leánynevelés fejlesztésére, a szakképzés javítására, valamint az alap- és felsőfokú oktatási szintek közötti mobilitás biztosítására. A korszerű ismeretek megszerzése elengedhetetlennek bizonyult, különösen a társadalmi és gazdasági viszonyok tükrében. Az iskolát különösen értékelték azért, hogy három év alatt lehetőséget biztosított szakmai tudás és általános műveltség megszerzésére. Az intézményt sokan úgy látták, mint az élet minden területére felkészítő képzőhelyet, amely egyaránt támogatta a munkavállalást és a családi életet. A tanfolyamok elavultságát és gyenge minőségét többször kiemelték, szembeállítva a felső kereskedelmi iskola korszerű, gyakorlati és nyelvi képzésével.

Egyes szerzők szerint az élet kihívásaira az iskola „fegyvert” és „mentőövet” biztosított a lányoknak, lehetővé téve számukra az anyagi függetlenséget és társadalmi megbecsülést. Sőt, jobban megfelelték a nők fizikális és lelki tulajdonságainak, mint bármely más oktatási forma. A tanulmányaik révén a lányok nemcsak a munka világában, hanem a családi életben is hasznosíthatták a megszerzett tudást.

Bár a női felső kereskedelmi iskolák szerepe vitatott volt, a vizsgált időszakban kevés, mindössze 56 publikáció foglalkozott a témával. A legtöbb kritika a fiúiskolákkal azonos tanterv és a női jelleg hiánya miatt érkezett, amelyre az oktatáspolitikai részéről nem érkezett visszajelzés. Az azonos tanterv és a női hivatásra felkészítő tantárgyak hiánya a középszintűvé válásig megmaradt.

A vizsgált cikkek közel fele (46%) névvel jelent meg, és ezekben 10 női és 14 férfi szerző véleménye ismerhető meg. A szerzők többsége a leánynevelés és kereskedelmi szakképzés terén szerzett szakmai tapasztalataira alapozta írásait. Az anonim publikációk

aránya magas volt (54%), főként a Pécsi Napló és Az Ujság esetében, ahol a szerzők kiléte ritkán vált ismertté.

A női felső kereskedelmi oktatásról alkotott vélemények beillesztése a korszak nőképeibe

A női felső kereskedelmi iskolák kapcsán a vélemények két nőkép — a tradicionális és a modern — köré csoportosultak, amelyek alapvetően eltérő megközelítést képviseltek a nők szerepéről, képességeiről és oktatásáról. Az elemzés során 12 alkategóriát határoztunk meg, amelyek a hagyományos vagy modern női szerepeket tükrözték, esetenként mindkét koncepcióba illeszkedve.

A hagyományos nőkép a nők alárendelt helyzetéből indult ki, hangsúlyozva biológiai és lelki adottságaik különbségét, ami szerintük meghatározta, hogy milyen szerepeket tölthetnek be a társadalomban. E szemlélet alapján a nőket az anyai, háziasszonyi és feleségi szerepre kellett felkészíteni, és bármilyen ettől eltérő pályára terelésük – például kereskedelmi karrier – helytelen irányt jelentett. Kritikus vélemények szerint az iskolák nem támogatták a nők „természetes” hivatását, sőt elvonták őket ettől, valamint nem biztosították a nőies minták és viselkedésformák megfelelő közvetítését, például a férfi oktatók túlsúlya miatt.

Ezzel szemben a modern nőkép már lehetőséget látott a nők szerepének kibővítésére, amit az oktatás színvonalának emelésével és a társadalmi-gazdasági változásokra adott válaszokkal igyekeztek megvalósítani. Az iskolák egyidejűleg nyújtottak általános műveltséget és szakmai képzést, amely lehetővé tette a lányok számára, hogy ne csupán hagyományos szerepeikben, hanem a munka világában is helytálljanak. Az oktatás szerepe ebben a nézőpontban túllépett a háztartási ismeretek közvetítésén, és a nők önállóságának, függetlenségének és anyagi biztonságának előmozdítását szolgálta. Ezt a fejlődést a társadalmi elismerés növekedése és a munkaadók igényei is támogatták.

Fontos ugyanakkor megemlíteni, hogy a leánynevelés és a szakképzés kérdése mindkét nőképben központi szerepet játszott, bár eltérő megközelítésben. A hagyományos szemlélet a női oktatást a családi szerepekre való felkészítés alá rendelte, míg a modern felfogás azonos szintű és minőségű oktatást kívánt biztosítani a lányok számára, mint a fiúknak. Ez a vita alapvetően meghatározta a női felső kereskedelmi iskolák társadalmi elfogadottságát és szerepét az oktatási rendszerben, hozzájárulva a nők társadalmi helyzetének fokozatos átalakulásához a 20. század elején.

A Pécsi Városi Női Felső Kereskedelmi Iskola

A fejezet célja a női felső kereskedelmi iskolák működésének és fejlődésének részletes bemutatása, a Pécsi Városi Női Felső Kereskedelmi Iskola példáján keresztül. Az iskola története szorosan összefonódik Pécs város gazdasági, társadalmi és kulturális változásaival, amelyek a 19. század második felében és a 20. század első felében alakították a település arculatát.

Az iskola 1912-ben nyitotta meg kapuit, és az első tanévet 64 tanulóval indította. Az intézmény a város modernizációs törekvéseinek szimbóluma lett, amely a lányok számára is lehetőséget kínált szakmai és általános képzési ismeretek elsajátítására. A tanári kar főként férfiakból állt, ám Zánkay Cornelia, az iskola első női igazgatónöje, kiemelkedő szerepet játszott az intézmény megszilárdításában.

A tanulói létszám és az osztályok száma folyamatosan nőtt, ami az iskola népszerűségének és a nők oktatás iránti igényének növekedését jól tükrözte. A tanulók többsége Pécsről és Baranya vármegyéből érkezett, de a környező vármegyékből és külföldről is iratkoztak be diákok. Az iskolában több felekezet képviseltette magát, legnagyobb arányban római katolikus és izraelita vallású diákok. A felekezeti megoszlás tükrözte a helyi társadalmi szerkezetet, bár az izraelita tanulók aránya az iskolában meghaladta a városi átlagnépességét.

Az iskola a 20. század során folyamatosan alkalmazkodott a társadalmi és gazdasági változásokhoz. A Pécsi Városi Női Felső Kereskedelmi Iskola példája jól mutatja, hogyan alakította a gazdasági és társadalmi környezet a női szakképzés fejlődését Magyarországon a 20. század első felében. Az intézmény mai jogutódja a Radnóti Miklós Közgazdasági Technikum.

További kutatási lehetőségek

A kutatás több lehetséges irányt és kiterjesztési lehetőséget kínál a jövőre nézve. Az egyik fő irány a vizsgált sajtótermékek körének bővítése, amely tovább gazdagíthatja a női felső kereskedelmi iskolákról alkotott képet. Különböző tematikájú és célcsoportú újságok és folyóiratok bevonása új perspektívákat nyithat meg a témában.

Egy másik fontos terület az egyes női felső kereskedelmi iskolák történeti vizsgálata, amely révén pontosabb képet alkothatunk az intézmények fejlődéséről, a tanulói összetétel változásairól és az iskolák által leküzdött kihívásokról. Ezek a kutatások felszínre hozhatnak

egyedi, kirívó eseteket, amelyek tovább árnyalják a korszak intézményes oktatásáról alkotott képet.

A nőkép kutatása mellett a férfikép vizsgálata is releváns irányt jelenthet, különös tekintettel arra, hogyan változtak a férfiak szerepei a nők munkába állásával, és miként élték meg a családfenntartói szerepük átalakulását. Ez hozzájárulhat a nemek közötti társadalmi változások mélyebb megértéséhez.

Egy másik lehetséges módszertani kiterjesztés a metaforaelemzés, amely a sajtóforrások bővítésével és az elérhető anyagok számának növekedésével válhat indokolttá. Ez a megközelítés újfajta értelmezési lehetőségeket kínálhat a korabeli diskurzusok elemzéséhez.

További gazdagító forráscsoportokat is érdemes bevonni a kutatásba. Írott forrásként például naplók szolgálhatnak, amelyek hitelesen tükrözik a kereskedelmisták személyes élményeit. Szóbeli forrásként pedig interjúk (Oral history) segíthetnék az iskolatípus társadalmi megítélésének feltárását új, személyesebb aspektusokból. Ezek az irányok mind hozzájárulhatnak a női felső kereskedelmi iskolák és a kor társadalmi viszonyainak árnyaltabb bemutatásához.

A tézisfűzetben hivatkozott irodalmak

AGÓCS Angéla és FEHÉR Zsófia (2007): A nők helyzete Pécsen a 19-20. század fordulóján a helyi sajtó tükrében. In: KAPOSZ Zoltán és PILKHOFFER Mónika (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből 19.* Pécs Története Alapítvány, Pécs. 195-202.

GYÁNI Gábor és KÖVÉR György (2006): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Osiris, Budapest.

KANT, Immanuel (1980): Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás? Az emberi történelem feltehető kezdete. In: KANT, Immanuel: *A vallás a pusztaság határain belül és más írások.* (Válogatta: HERMANN István, Fordította: VIDRÁNYI Katalin).

KAPOSZ Zoltán (2006): *Pécs gazdasági fejlődése 1867-2000.* Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara, Pécs.

KAPOSZ Zoltán (2007): Pécs mezőgazdasági rendszere a dualizmus korszakában. In: KAPOSZ Zoltán és PILKHOFFER Mónika (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből 19.* Pécs Története Alapítvány, Pécs. 101-126.

KAPOSZ Zoltán (2013): Pécs földbirtokrendszerének változásai (1780-1914). In: FEDELES Tamás (szerk.): *Pécs topográfiaja a kezdetektől a 20. század elejéig.* Kronosz Kiadó, Pécs. 149-168.

KATUS László (2012): *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711-1914.* Kronosz Kiadó, Pécs.

KÉRI Katalin (2008): *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867-1914.* Pro Pannonia, Pécs.

KÉRI Katalin (2013): Tendenciák és eredmények a nőnevelés-történet nemzetközi kutatásában. *Neveléstudomány.* 2013/3. sz. 22-39.

KÉRI Katalin (2018): *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással)*. Kronosz Kiadó, Pécs.

KÉRI Katalin (2019): Tendenciák és eredmények a nőnevelés-történet kutatásában. In: ÁCS Marianna, CZEFERNER Dóra, PUSZTAFALVI Henriette és TAKÁCS Zsuzsanna Mária (2019): „Asszonyoknak igen sokat kell tudni...”. Új kutatások a nőnevelés történetéről. Kronosz Kiadó, Pécs. 17-30.

NAGY Adrienn (2014): *A felső kereskedelmi iskolák fejlődéstörténete Magyarországon (1867-1945)*. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. PTE, Pécs.

OROSZ Lajos (2003): *A magyarországi ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi szakoktatás vázlatos története*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.

PUKÁNSZKY Béla (2006): *A nőnevelés évezredei*. Gondolat, Budapest.

PUKÁNSZKY Béla (2013): *A nőnevelés története*. Gondolat Kiadó, Budapest.

SANDA István Dániel (2016): *Bevezetés a szakképzéstörténetbe*. Typotop Kft., Budapest.

Sajtótermékek

AZ UJSÁG (1903-1938)

KERESKEDELMI SZAKOKTATÁS (1892-1938)

MAGYAR IPAROKTATÁS (1909-1919)

MAGYAR PEDAGÓGIA (1909-1938)

NEMZETI NŐNEVELÉS (1909-1919)

PÉCSI NAPLÓ (1909-1938)

Publikációk és előadások

Publikációk

STUMMER Krisztina (2020): A Pécsi Női Felső Kereskedelmi Iskola rekrutációs bázisa 1912 és 1948 között. In: SIMONICS István; HOLIK Ildikó (szerk.) *Új kutatások a szakképzés és a felsőoktatás területén : IX. Trefort Ágoston Szakképzés- és felsőoktatás-pedagógiai konferencia tanulmánykötet.* Óbudai Egyetem, Budapest. 160-171.

STUMMER Krisztina (2020): *A női felső kereskedelmi iskolák létrejötte és alakulása 1948-ig.* újkor.hu – A velünk élő történelem.

<http://ujkor.hu/content/a-noi-felso-kereskedelmi-iskolak-letrejte-es-alakulasa-1948-ig>

STUMMER Krisztina (2019): Leányok a pécsi kereskedelmi szakképzésben: A Pécsi Városi Női Felső Kereskedelmi iskola fejlődése 1912 és 1948 között. In: BÖHM Gábor, CZEFERNER Dóra és FEDELES Tamás (szerk.): *Szemelvények 5.: Válogatás a PTE BTK XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencián (2019) I–III. helyezést elért hallgatóinak pályaműveiből.* PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanács, Pécs. 327-346.

STUMMER Krisztina (2020): Csokorba gyűjtött nőtörténet: ÁCS Marianna – CZEFERNER Dóra – PUSZTAFALVI Henriette – TAKÁCS Zsuzsanna Mária (szerk.): „ASSZONYOKNAK IGEN SOKAT KELL TUDNI..”. *Új Pedagógiai Szemle.* 70. évf. 11-12.sz. 135-137.

STUMMER Krisztina (2021): Nők a Kereskedelmi Szakoktatás hasábjain. In: SIMONICS István, HOLIK Ildikó és TOMORY Ibolya (szerk.): *Módszertani újítások és kutatások a szakképzés és a felsőoktatás területén : X. Trefort Ágoston Szakképzés- és Felsőoktatás-pedagógiai Konferencia Tanulmánykötet.* Óbudai Egyetem, Budapest. 386-395.

STUMMER Krisztina (2021): A nőkről alkotott kép hazánkban a 20. század első felében sajtótermékek tükrében. *Képzés és Gyakorlat.* 19. évf, 1-2. sz. 39-48.

STUMMER Krisztina (2022): Sajtótermékek a női felső kereskedelmi iskoláról a 20. század első felében. In: PUSZTAFALVI Henriette és TAKÁCS Zsuzsanna Mária (szerk.): *Útitársak: Tanulmánykötet Kéri Katalin tiszteletére*. Pécs: MTA Pécsi Területi Bizottsága. 302-317.

STUMMER Krisztina (2022): The Image of Women's Upper Commercial Schools in Hungarian Pedagogy in the First Half of the 20th Century. *Opus et Educatio*. 9. évf. 4. sz. 295-299.

STUMMER Krisztina (2022): Commercial training for women in Nemzeti Nőnevelés. *Képzés és Gyakorlat*. 20. évf. 3-4. sz. 54-59.

DINNYÉS Katalin Julianna és STUMMER Krisztina (2022, szerk.): *VII. Ifjú Pszichológiai és Neveléstudományi Kutatók Országos Konferenciája: Absztrakt kötet*. Doktoranduszok Országos Szövetsége. Budapest.

DINNYÉS Katalin Julianna és STUMMER Krisztina (2023): *Ifjú Pszichológiai és Neveléstudományi Kutatók Országos Konferenciája. VII. IPSZILON.: maszkON- Research OFF?- Kutatások a járvány idején. Tanulmánykötet*. Doktoranduszok Országos Szövetsége. Budapest.

STUMMER Krisztina (2024): A 19. század második felének és a 20. század első felének nőképe hazánkban. In: MAISCH Patrícia, PUSZTAFALVI Henriette és TAKÁCS Zsuzsanna Mária (szerk.): *Tanulmányok a 19-20. század neveléstörténetének köréből*. MTA Pécsi területi Bizottsága, Pécs. 7-20.

Előadások

STUMMER Krisztina: Leányok a szakképzésben - A Pécsi Városi Női Felsőkereskedelmi Iskola 1912-1948 között. Horizontok és dialógusok IV. nemzetközi tudományos konferencia, Pécs, 2018. május 9.

STUMMER Krisztina: Leányok a szakképzésben. Tudományos Diákköri Konferencia, Pécs, 2018. november 30.

STUMMER Krisztina: A Pécsi Városi Női Felső Kereskedelmi Iskola rekrutációs bázisa. XXII. Nemzetközi és XIX. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia, Pécs, 2019. április 4-5.

STUMMER Krisztina: Leányok a pécsi kereskedelmi szakoktatásban. XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia, Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekció, Budapest (ELTE PPK), 2019. április 24-26.

STUMMER Krisztina: "Az életért való küzdelemben a férfi és nő között nincs különbség". Horizontok és dialógusok V. nemzetközi tudományos konferencia, Pécs, 2019. május 8-10.

STUMMER Krisztina: Az életért való küzdelemben a férfi és nő között nincs különbség. Pannon Tudományos Konferencia, Nagykanizsa, 2019. október 16.

STUMMER Krisztina: Leányok a pécsi kereskedelmi szakképzésben- A Pécsi Városi Női Felső Kereskedelmi Iskola 1912-1948 között. XIX. Trefort Ágoston Szakképzés- és Felsőoktatás-pedagógiai Konferencia, Budapest, 2019. november 15.

STUMMER Krisztina: A nőnevelés eszméiről alkotott kép hazánkban a 20. század első felében sajtótermékek tükrében. 13. Képzés és Gyakorlat Nemzetközi Neveléstudományi Konferencia. Kaposvár, 2020. október 1-3.

STUMMER Krisztina: A női felső kereskedelmi képzés a 20. század első felében a Magyar Pedagógia hasábjain. XX. Országos Neveléstudományi Konferencia, Debrecen, 2020. november 5-7.

STUMMER Krisztina: Nők a Kereskedelmi Szakoktatás hasábjain. XX. Trefort Ágoston Szakképzés- és Felsőoktatás-pedagógiai Konferencia, Budapest, 2020. november 20.

STUMMER Krisztina: Női felső kereskedelmi iskola a Magyar Pedagógiában (1909-1938). HUCER Konferencia, Budapest, 2021. május 27-28.

DINNYÉS Katalin Julianna, STUMMER Krisztina és NÉMETH Dóra Katalin: Megválaszolatlan kérdések a 20-21. században az egészség tükrében. 14. Képzés és Gyakorlat Nemzetközi Neveléstudományi Konferencia, Kaposvár, 2021. szeptember 2-4.

STUMMER Krisztina: „Aki pedig ebben az országban fegyvert ad a nők kezébe, existenciát biztosít nekik, az humánus dolgot mivel”: Nők kereskedelmi képzése a Nemzeti Nőnevelésben. X. Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia, Komárno, 2022. január 14-16.

STUMMER Krisztina: A női felső kereskedelmi szakképzés kritikája a Nemzeti Nőnevelésben. HUCER Konferencia, Budapest. 2022. május 26-27.

STUMMER Krisztina: Folyóirattól az adatbázisig - kutatás az online térben. VII. Ifjú Pszichológiai és Neveléstudományi Kutatók Országos Konferenciája. 2022. május 28-29.

STUMMER Krisztina: Women's upper commercial schools in Kereskedelmi Szakoktatás. Poszter előadás. XXII. Országos Neveléstudományi Konferencia, Pécs, 2022. november 17-19.

STUMMER Krisztina: Sajtótermékek a női felső kereskedelmi iskoláról a 20. század első felében. XXII. Országos Neveléstudományi Konferencia, Pécs, 2022. november 17-19.

STUMMER Krisztina: A Pécsi Napló a női felső kereskedelmi iskoláról. 16. Képzés és Gyakorlat Nemzetközi Neveléstudományi Konferencia. Kaposvár. 2023. május 18-19.

STUMMER Krisztina: A Pécsi Napló a női felső kereskedelmi iskolákról. HUCER Konferencia. Szombathely. 2023. május 26-27.

STUMMER Krisztina: A hazai női felső kereskedelmi oktatásról kialakult kép összehasonlítása a korszak nőképeivel. 150 éve a pedagógusképzésért – Neveléstudományi konferencia. Szeged, 2023. október 12-13.

STUMMER Krisztina: A női felső kereskedelmi iskolák társadalmi megítélése a 20. század első felében (1909-1938). XXIII. Országos Neveléstudományi Konferencia, Budapest, 2023. október 26-28.

STUMMER Krisztina: Folyóirattól az adatbázisig - kutatás az online térben. Dilemmák és Diskurzusok Konferencia, Szeged, 2024. március 7-8.

STUMMER Krisztina: Die gesellschaftliche Wahrnehmung der höheren Handelsschulen für Frauen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. 17. Képzés és Gyakorlat Nemzetközi Neveléstudományi Konferencia, Sopron, 2024. április 25.

STUMMER Krisztina: A női felső kereskedelmi iskolák férfi szempontú vizsgálata. XXIV. Országos Neveléstudományi Konferencia, Debrecen, 2024. október 24-26.

STUMMER Krisztina: Social perception of women's Higher Trade Schools in the first half of the 20th century (1909-1938). XXIV. Országos Neveléstudományi Konferencia, Debrecen, 2024. október 24-26.

STUMMER Krisztina: A női munkavállalás megítélése férfiszempontból. Kutatás közben – Új kutatások a 18-20. század nevelés- és művelődéstörténetéből, Pécs, 2024. december 6-7.